

Heraldicum Disputationes 25 (2020): 34-44.

HET VERWORDEN VAN ZEGELS MET DE TIJD: VAN BUCHELIUS (1630) TOT CORPUS SIGILLORUM NEERLANDICORUM (1925)

Anton C. Zeven, anton.zeven@hetnet.nl www.antonzeven.nl

Door de jaren heen kunnen archieven geheel of gedeeltelijk verloren gaan. Naast het verlies van handgeschreven en gedrukte woorden en afbeeldingen verdwijnen ook zegels of worden zij in mindere of meerdere mate beschadigd. (Zie hierna).

Om de verwording van zegels met de tijd te bestuderen mogen we ervan uitgaan dat op het moment van afdrukken het zegel onbeschadigd was. Dit is niet altijd het geval want bij het afdrukken van hele grote zegels, bijv. met een middellijn van 12 cm kan men besluiten dat van een dergelijk zegel een deelafdruk voldoende is. Een leek zou nu aan een beschadiging kunnen denken.

Aangezien vele zegelstempels verloren zijn gegaan kennen wij het zegelstempel alleen van één of meer afdrukken. Mochten er geen afdrukken zijn, dan zullen we ook niet weten hoe het zegelstempel eruit heeft gezien. Ongetwijfeld zal dat vaak het geval zijn.

Na het ontstaan van een zegelafdruk kan ook het proces van verwording beginnen.

Schade en complete vernietiging

Schade aan archieven of volledige vernietiging ervan heeft op vele plaatsen door de eeuwen heen plaatsgevonden. Brand, slechte zegelwassamenstelling, slechte bewaaromstandigheden (vocht, insecten, schimmels, onachtzaamheid), oorlog, rebellie en baldadigheid zijn hiervan de oorzaak. Hierdoor zijn vele zegels verloren gegaan. Daarnaast werden zegels door “zegelknippers” gestolen. (1)

In andere landen is men aan het eind van de 19de eeuw overgegaan om van de zegels afgietsels te maken, en afgietsels van een zegel op meerdere plaatsen op te slaan. Ook particulieren konden/kunnen copieën aanschaffen. Het aantal zegels waarvan een afgietsel gemaakt is is mij onbekend, maar het moet er meer dan 100 000 zijn.

Tekeningen door Buchelius in ca 1636 en foto's opgenomen in Corpus Sigillorum Neerlandicorum (CSN) uit ca 1930

Wie was Buchelius? In het kort.

Arnoldus Buchelius of in het dagelijks leven Aernout van Buchel (Utrecht 1585-Utrecht 1641) was opgeleid als advocaat. Zijn interesse lag meer in de geschiedenis dan in de advocatuur, en klaarblijkelijk was hij bemiddeld genoeg om zich volledig aan zijn liefhebberij te wijden. Hij wist dat ten gevolge van de Beeldenstorm veel beelden en andere kunst in kerken was vernietigd. Daarom wilde hij vastleggen wat nog te zien was. Hij bezocht daartoe ondermeer vele kerken in de provincie Utrecht en elders en tekende de ramen, rouwborden en grafzerken na. De gekleurde wapens in ramen en rouwborden werden in kleur gegevens en alle aanwezige teksten werden overgeschreven. (2)

Hoe tekende hij?

Voor het tekenen van zegels gebruikte Buchelius een passer. Ronde zegels werden binnen een door hem getrokken cirkel, getekend. Voor spitsovale zegels maakte hij gebruik door een cirkelsegment en zijn tegenhanger aan elkaar te plakken. Deze omlijnningen vulde hij met handgetekende afbeeldingen. Andere vormen van het schild tekende hij eveneens met de

hand. De zegels werden op ware grootte getekend. De kleur van het zegel gaf hij in het begin duidelijk aan (afb. 1), later schetsmatig (zie hierna). Meestal vermeldde hij in het Latijn de waskleur, bijvoorbeeld *cera viride* of *rubra cera*. Op volledig ingekleurde zegeltekeningen is het soms moeilijk de beschadiging waar te nemen. Ontbrekende delen gaf hij met arceringen aan.

Voorbeelden van volledig ingekleurde tekeningen van zegel uit 1368. Links Band 1 blz 3 Godscale Vrencken, burger van Utrecht; met sterk beschadigde omschrift (arcering); rechts Johan van Virnenborch, bisschop van Utrecht; zegel eveneens beschadigd.

In enkele gevallen moest hij de tekeningen aanpassen, bijvoorbeeld als hij met intekenen te groot was begonnen en de spitse punt van een spitsovale schild moest verkorten door deze af te ronden. Ook tekende hij soms spitsovale tekeningen smaller, dan het zegel.

Bronnen

Twee mooie bronnen met afbeeldingen van dezelfde zegelafdruk kwamen beschikbaar toen digitale bestanden van zegeltekeningen van Buchelius, en foto's van het Corpus Sigillorum Neerlandicorum (van nu CSN) digitaal beschikbaar kwamen. De tekeningen van Buchelius werden gemaakt in de periode 1600-1638. Ik duid deze tekeningen aan met "1630". De foto's zijn na ca 1925 gemaakt. Daarom duidt ik deze aan met "1925". Het precieze jaren dat de tekeningen of de foto's werden gemaakt is niet belangrijk, aangezien periode ca 1630 en periode ca 1925 zo'n 300 jaar van elkaar gescheiden zijn om verschillen aan de zegels waar te nemen. (3).

Vergelijk tussen dezelfde zegel uit ca 1630 en ca 1925

Band 1 blz 11 **Heer Gerard** rid[der] **vande Rine**. Besegelt met ons segel ende met onses soons **Heymeric**s. Inden iaer ons heeren 1294 in onser vrouwen dagh als sy geboren wert. = 8 september 1294.

bruine was

CSN 1159

CSN 1160

Gerard, ridder vande Rine: binnen een zoom een driehoekig schild, drie dwarsbalken.
S.GERARDI.MILITIS.DE.RENO.

Heymerick vanden Rine: een omgewende klimmende leeuw, twee beurtelings gekanteelde dwarsbalken over alles heen. S.HEIMERIC.VANDEN.RINE

Buchelius tekende het zegel van Gerard van de Rine niet nauwgezet na. Had hij een schets gemaakt om deze thuis in het net te tekenen? Of waren rechte lijnen gemakkelijker, dan iets gebogen lijnen? Hij kon nog het gehele omschrift lezen, terwijl in 1925 een stuk met de naam GERARDI was verdwenen. Hetzelfde geldt voor het zegel van zijn zoon Heymerick. Los hiervan blijkt dat vader en zoon niet hetzelfde familiewapen voerden.

De afbeelding in de Heraldische Databank van het Centraal Bureau voor Genealogie: Van Rijn: gedwarsbalkt van zes stukken, goud en rood.

Van Rijn. Coll. CBG-HDATNL014529

Band 5 blz 4 **Gherit Vander Wateringe**, ridder 1287 dynsdaechs na St Lauriens daghe (= 10 augustus), Gerard van Wateringen, ridder. *En was besegelt aldus.*

Witte was

CSN 1347

Coll. CBG
HDATNL018367

Gherit Van der Wateringe: een achtpuntige ster, in het schildhoofd een barensteel met vier hangers. Omschrift: S . GERARDI:DE.WATER—E. MIL^{TIS}

De barensteel betekent dat hij of een bastaard was of tot een bastaardtak behoorde. In 1625 was al een gedeelte van het sigillografisch linkse deel van het zegel afgebroken. In 1925 was di gedeelte groter geworden, waardoor een deel van het omschrift niet meer te lezen was. De CSN geeft S': GERARDI:DE:WAT---TIS

In het CBG-bestand is dit wapen Wateringe terug te vinden: in zwart een achtpuntige zilveren ster.

Band 5 blz 21 Geen datum april 1255. Onder hangen **IX geestelicke segelen Episcopi. S.Martini, S.Saluat, S Jois et tent. alio Loco expressa**, waaronder als zegel 2 **Heidenrik, abbes monasterii sante Pauli Traiectensis** = abt van S. Paulus te Utrecht.

Bruine was

CSN 456

Een afbeelding van een op een vouwstoel zittende gekroonde abt met rechts een kromstaf en in de linkerhand een boek. Omschrift: S.HEIDENRICI DI GRA ABTIS SCI PAVLI IN TRAIECTECTUM

Het zegel is door Buchelius smaller getekend, dan het zegelbeeld geeft. Verder zijn de rozen aan de linkerszijde van de abt nauwelijks getekend. Aan de beide kanten is er enige beschadiging, die van 1625 dateert. Alleen aan de voet van het zegel is de punt verdwenen. De schrijvers van CSN lezen het laatste woord van het omschrift als TRAIECTO.

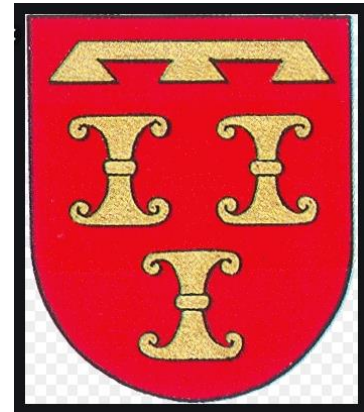
Band 5 blz 44. **Gijsbert van Suylen**, Utrecht, november 1254

bruine was

CSN 1412

Leersum (prov. Utrecht)

Gijsbert van Suylen, S.GIJSBERTI.DE . SVLEN. In rood drie zuilen (2-1), in het schildhoofd een barensteel met drie hangers, alles goud.

Het zegeldeel dat boven het schild op de staart gedrukt is is afgebroken. Ook onderin is er beschadiging. Net als hierboven bij Gerard van Rine heeft Buchelius de bovenhoeken te scherp getekend. De oorzaak moet zijn dat hij een schets maakte en die thuis uitwerkte. Het CSN leest het omschrift als S'GILEBERTI.DE.SVLEN

Band 25 blz 22 **Ghiselbertus de Goye**, in die beati Cecilie Virginis et Martiris = St Caecilia, maagd en martelares 22 november 1252.

bruine was

CSN 874

Ghisebert vandie goije ridder vande dudtschr order

Een beschrijving van het wapen Van Goye luidt: gedwarsbalkt van zes stukken vair en rood. SIGILLVM.GHISEBERTI-----DE GOYE. En dat van de Ridder van Duitse Orde: gedeeld, I. in zilver een zwart kruis de randen rakend (Duitse Orde), II. Van Goye. Hoewel in 1625 de sigillografische linkerzijde van het zegel al beschadigd was, is deze beschadiging aan de onderzijde toegenomen, en een stuk van het zegel afgebroken. Hierdoor bleef alleen van de voornaam nog GHI over, en het omschrift beknot werd tot SIGILLVM.GHI-----DE GOYE

Band 25 blz 23 **Engelbertus decanus** Sinte Marie 1267 in vigilia beati Odulphi = Engelbert van Ysenbroke, deken vsn S. Marie te Utrecht 11 juni 1267.

bruine was

CSN 203

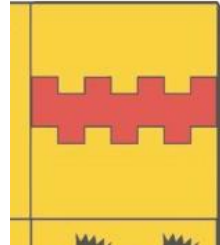
Spitsovaal zegel, waarin staande Maria met kindeke Jezus op de linkerarm, sigillografisch rechts de geknielde deken Engelbertus
S.ENGLEBERTI.DE.ISENBRVG.D.GRA.ARCIDIACONI. LEOD.

Het CSN noemt hem Engelbert van Ysenbroke, deken van S. Marie te Utrecht en aartsdiaken van Luik. Naast van Ysenbroke vinden we in het Nederlandsche Archievenblad van 1909 ook de spelling Van Isenbroke. Hij volgt Gilbertus de Amstelle op 17 augustus 1246 op. Hij overlijdt 10 of 11 juni 1282 (Ned. Archievenblad 1911).

Er is rechtsonder een beschadiging, waardoor het onmogelijk wordt het omschrift te lezen. De beschadigingen aan de top en linksonder van het zegel waren in 1625 reeds aanwezig.

Er zijn beschadigingen aan de boven zijde en de sigillografisch rechter benedenzijde. De CSN kan niet het gehele omschrift geven, zoals Buchelius dat kon.

Band 25 blz 23 **Theosic dns** [Theodoricus] **dominus, de Herlare miles**, 1269, in die beatorum Viti et Modesti Martyrum = Dirk, heer van Herlaar, ridder, 15 juni 1269.

witte was

CSN 921

CBG HDATNL008293

Dirk van Herlaar: een beurtelings gekanteelde dwarsbalk.
SIGILLVM.THEODORICI.DE.HERLERE

Vooral is er een grote beschadiging aan de bovenzijde van het zegel. Mogelijk heeft de aanhechtingsplaats aan de staart een rol gespeeld. Rechts en links zijn er ook beschadigingen, waardoor een groot deel van het omschrift niet meer te lezen is.

CBG De Herlaar: kwartieren 2 en 4: in goud een beurtelings gekanteelde rode dwarsbalk.

Band 25 blz 24 **Arnoldus de Ercele**, miles, A.D. 1292 in crastino de Marie Magdalena = in de ochtend van Sinte Maria Magdalena = Arnout van Arkel 22 juli 1292.

witte was

CSN 675

CBG HDATNL000685

Arnold van Arkel: twee beurtelings gekanteelde dwarsbalken. S.HAER.ANOVT.VAN.AR---

We zien dat in 1625 het zegel linksboven al beschadigd is. Deze beschadiging is in de volgende eeuwen toegenomen, zodat zelfs een stukje van het schild verdween. Ook aan de onderzijde is het zegel beschadigd. Het omschrift is vaag geworden. Dit zal de oorzaak zijn dat in 1925 het omschrift gelezen werd als –AEN---VAN--. Van AEN werd AEREAN gemaakt.

CBG: Van Arkel: in zilver twee rode beurtelings gekanteelde dwarsbalken.

Band 25 blz 24 **Dni Theodericus dni Brederode**, militum. In Exaltatione sanctae Crucis = heer Dirk heer van Brederode, ridder 14 september 1293.

groene was

CSN 794

Een camee met twee toegewende portretborstbeelden. (4) Sigillografisch links een vrouw, sigillografisch rechts een man. S.SECRET.DNI.DE.BREDERODE, DNI lees DOM. Dit zegel, dat door Buchelius cirkelrond werd getekend, is in de loop der eeuwen vooral aan de bovenzijde afgesleten. In 1925 werd het omschrift gelezen als: S 'SECRETVM DOM. DE. BREDERODE. Het woord SECRETVM werd echter afgekort door weglating van VM. Het zegel van de "1925-foto" werd in 1929 niet meer teruggevonden. Niet vermeld wordt of het geheel verworden was of dat een particulier het ongevraagd aan zijn collectie had toegevoegd. In het laatste geval zou het weer tevoorschijn kunnen komen.

Aan de hand van een zegelafdruk is niet te bepalen wanneer de camee gesneden is. Wie de afgebeelde personen zijn, weet ik niet.

Band 25 blz 26 **Gyselberti de Ruele militis en Gyselberti de Amestelle**, 1247 in crastino beati Andrea apostel = 30 november 1247. Dit ruiterszegel was in 1630 al zwaar beschadigd.

Gyselberti de Ruele militis, in crastino Andree Apostoli 1247 = Gyselbert van Ruwiel 1 december 1247

Wittige was

CSN 1185

wikiwand.com

Gyselberti de Ruele militis. Een dwarsbalk. SIGILLV.GISELBERTI.MILI.DE.RVELEN

Bijschrift: hac sigilla fut ex cera subcandida = dit zegel was van wittige was
De Ruele = van Ruwiel: in goud een rode dwarsbalk.

Het zegel is lichtbeschadigd, waardoor het omschrift op sommige plaatsen onduidelijk is geworden.

Band 25 blz 71 **Henricus de Lecka miles** 1249 in vigilia beati Laurentij Martyris = 9 augustus 1249 (CSN 1050)

St. Laurentius valt op 10 augustus. In vigilia betekent: aan het begin van de dag. Deze begon om 18.00 uur. Nu zou het nog 9 augustus zijn. De ochtend wordt aangeduid met in crastino

Maagdelijke was

CSN 1050

CBG HDATNL010698

Hendrik van de Leck, ridder: een gaande leeuw. SIGILLVM HENRICI.DE.LECKA

Buchelius tekende het zegel. Om de tekening beter te kunnen vergelijken met de CSN 1050-foto heb ik de tekening 45° gedraaid, waardoor het kruisje in het omschrift boven komt te staan. Buchelius noemt het *segel colore nature*, dat wil zeggen dat de was maagdelijk is. De CSN noemt het zegel wit.

Het zegel is beschadigd aan de bovenzijde en rechtsonder. Daarnaast lijkt het afgesleten te zijn. Hierdoor kon in 1925 alleen in het omschrift ---RICI.DE.LEC--- gelezen worden.

Dit zal Hendrik van der Lecke (1230-ca 1305/1309) zijn (5). CBG: in zilver een zwarte leeuw.

Een voorbeeld van een sterk beschadigd zegel

Band 3 blz 47 **Wilhelmi de Altena**, de decimis de Woldrichem 1258

CSN 947

CSN 948

Willem van Hoorne, heer van Altena 21 maart 1258 in die Benedicti Abbatis = 21 maart

Wilhelmus dominus de Altena. Omschrift: SIGILL DE ALTENA

Bruine was.

CSN 947: twee afgewende zalmen. SIGI[ll'vvilhelm—n]I D[e]A[lten]

Tegenzegel (Renvers) CSN 948: drie hoorns. Omschrift: ?

Ten tijde van het tekenen door Buchelius was het zegel al aan de onderzijde sterk beschadigd (geärceerde gedeelte). De beschadiging raakte het schild van de tegenzegel niet. Voor 1930 is dit zegel verder afgebrokkeld. Misschien dat het verdikte gedeelte met het schild sterk genoeg was om verdere verbrokkeling tegen te gaan. Het omschrift van CSN 947 is nog gedeeltelijk leesbaar en werd door CSN aangevuld met een ander zegelafdruk uit 1260.

Bespreking

Het is van groot belang dat we twee voldoende van elkaar gescheiden momentopnamen van een zegel hebben. Deze zijn de tekeningen Buchelius in ca 1630 en de foto's uit ca 1925. In deze periode van zo'n 300 jaar kunnen zegels niet of minder of meer beschadigd zijn, of zelfs geheel tot brokjes zijn verworpen, waarna de resten verloren gingen. Bij afwezigheid of onduidelijkheid van een zegel verkregen de schrijvers van de CSN aanvullende informatie van een ander zegel, dat ook van hetzelfde zegelstempel was afgedrukt. Voor ons doel konden wij van dergelijke aanvullingen geen gebruik maken.

De hier afgebeelde zegels met schade zijn slechts een klein deel van de door Buchelius getekende zegels. Vergelijken deze laatste met de foto's in de CSN, dan blijkt dat vele zegels de periode 1630-1925 goed hebben doorstaan. mede door het gebruik van zegelwas van goede kwaliteit en betere bewaaromstandigheden. Wellicht dat zegelwas voor zegels van "van minder belangrijke" documenten meer met bijvoorbeeld krijt of meel werden gemengd. Bijvoorbeeld zegels van burgers, die aan documenten, zoals verkoopakten of testamenten hangen hebben in het algemeen een tijdelijk karakter. Hierdoor zouden "religieuze" zegels beter bewaard zijn gebleven dan andere zegels. Maar dit punt heb ik niet nauwkeurig bestudeerd.

Opvallend zijn ook de zegels van vader Gerard rid[der] vande Rine en van zijn zoon Heymericus. Vader voert het familiewapen in zijn zegel, terwijl zijn zoon een ander wapen voert. Misschien dat nader onderzoek kan verklaren waarom zoon Heimerics een ander wapen voert.

Wellicht dat een soortgelijk onderzoek als bovenstaand gedaan kan worden met de tekeningen die later door Diederik van Atteveld (ca 1726) zijn gemaakt. (6)

Conclusie

Ik concludeer dat de meeste door Buchelius getekende zegels de lange periode: 1625 (Buchelius) <> 1930 (CSN) in het algemeen goed hebben doorstaan.

Noten

1. Het is niet mijn bedoeling om hier een overzicht te geven van archieven die door de eeuwen heen zijn beschadigd of vernietigd.

Zeer schadelijk is het als een z.g. "zegelknipper" een zegel van het originele document scheidt en uiteraard in zijn verzameling niet opneemt van welke acte het zegel is gestolen. Misschien dat bij terugkomst van een zegel met resten van de staart of koord met behulp van moderne technieken de resterende staartdelen aan het document en aan het zegel weer gekoppeld kunnen worden. Het verzamelen van zegels is minder populair dan vroeger, waardoor de kans op diefstal is verkleind.

2. Meerdere digitale bronnen, waaronder S. Langereis. *Geschiedenis als ambacht: oudheidkunde in de Gouden Eeuw: Arnoldus Buchelius en Petrus Scriverius*. 2001. https://nl.wikipedia.org/wiki/Aernout_van_Buchel (anonieme schrijvers), <https://hetutrechtsarchief.nl/onderzoek/resultaten> (schrijver Kees Smit).
3. Het Utrechts archief HUA toegangsnummer 355. Digitaal bestand. Registers met afschriften van historische bescheiden, aangelegd door Aernout van Buchel, ca 1600-1638, Abraham Booth (1630-1636) en Cornelis Booth, ca 1632-1663 17de eeuws. Buchelius band 01. Koninklijke Bibliotheek, Digitaal bestand. Heeringa, K. en Brugmans, H. *Corpus Sigillorum Neerlandicorum*. 1937-1940.
4. Zie M. Henig. The re-use and copying of ancient intaglios – bls 25-34 in *Good impressions: image and authority in medieval seals*. 2008; R. Laurent. Empreintes d'intailles antiques utilisées comme sceaux au Moyen Âge et conservées en Belgique. 2001, en de in dit artikel genoemde literatuur.
5. <https://www.genealogieonline.nl/>
6. Coll. Het Utrechts Archief en. 1698. *De zegelen van de bisschoppen van Utrecht en van andere objecten, in kleur en bewaard in Het Utrechtsarchief*. Zie ook Frans van Mieris 1726. *De munten en zegelen van de bisschoppen van Utrecht*.